

כולי האי, הואי כשגגה שיוצא מלפני השליט (קהלת י') ואיתרע ביה מילתא (פרש"י אבילות) כו' א"ל לית לך ברית כרותה לשפתים דא"ר יוחנן מנין שברית כרותה לשפתים שנאמר ויאמר אברהם אל נעריו שבו לכם פה עם החמור ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם ואיסתייעא מלתא דהדור תרווייהו. ובתורה ואיסתייעא מקשה ע"ז תימא דלמא מדה טובה מרובה והו"ל לאתויי הא דאמר עולא בעלמא דלעולם אל יפתח אדם פיו לשטן. והמהרש"א בח"א מתרץ דאל יפתח אדם פיו לשטן איירי כשכולל את עצמו באותו פורעניות ורעה, והטעם כמש"כ בעין יעקב שלא יתן פתחו פה לשטן לקטרג ולומר הודאת בעל דין כמאה עדים דמי ולא נשאר מקום למדת הרחמים להאריך אפים כו', ואינו דמיון להכא שדיבר ברעת פורענות או בטובת זולתו דהטעם בו כאמרם ניבא ואינו יודע מה ניבא, והשתא אין סברא לחלק בין מדה טובה למדה רעה בנבואה היוצאת מדברי האומר בשגגה עכ"ד. ובעיון יעקב תירץ קושית התוס' דכאן לא מיירי בשעת צרה ולכן לא שייך לא יפתח אדם פיו לשטן (ואול לשיתנו במקומות אחרות בש"ס).

עכ"פ מתברר מדברי המהרש"א והעיון יעקב דאל יפתח כו' וברית כרותה לשפתים הם שני ענינים נפרדים, אכן אחרים פירשו שענין אחד הוא, (וע' לקמן מה שהבאנו מהפ"ח). וראה בתשובות המיוחסות להרמב"ן סימן רפ"ו (באה"ד) יש בהם או סגולות או דברים נעלמים שלא נתברר לנו עתה סבתם והוא שאמרו ברית כרותה לשפתים ואמרו הואי כשגגה היוצא מלפני השליט ע"ש.

ומה שרמו המהרש"א לדברי העין יעקב, כוונתו לע"י בברכות דף י"ט ע"א בהכותב, ומסיים שם ואע"פ שאנו מתודים ואומרים חטאנו ואתה צדיק על כל הבא עלינו הוא להצדיק דין על העבר בלבד מבלתי שנאמר ועדיין לא נפרעת דמשמע הפרע, לכן כתבו הפוסקים שלא יאמר אלא צדיק אתה ה' על כל הבא עלי. והעיון יעקב מפרש שם דדוקא בשעה שמדת הדין מתוחה עליו אמרינן אל יפתח כי השטן מקטרג בשעת הסכנה כמו בשבעה ימי אבילות שמדה"ד מתוחה עליו ועל בני ביתו כו' וכן שמעו דבר ה' מיירי בשעת צרה שהיה בו ישראל משא"כ בשאר ימים אפשר דאין קפידא. (וראה להלן מה שהבאנו מהמג"א). וע"ע בחידושי הגאונים שם שאפילו כשכוונתו בדיבורו לשם שמים להגדיל חסדי ה' אעפ"כ אין לפתוח פה לשטן, ע"ש.

איתא בספר חסידים סימן תרל"ז אל יאמר אדם ליהודי אם אעשה כך איני יהודי דא"כ הוא עושה עצמו נכרי או משומד כי דבר רע אפילו בתנאי אין לאמר, והו"ד בכף החיים יו"ד קט"ז אות קצ"ו.

כתב המג"א בסימן רל"ט סק"ז דאינו נכון לומר ודוי של שכיב מרע קודם השינה דאמרינן בברכות שלא לומר אם אמות תהא מיתתי כפרה דלא ליפתח אדם פיו לשטן, ואין לומר דשאני התם דמרחץ מקום סכנה הוא דלילה ושינה נמי סכנה הוא כמ"ש ר"ס רל"א (א"ה): כוונתו למש"כ שם דאפילו ביום כשישן צ"ל ויהי נועם משום סכנת מזיקים, לכן אין לומר רק יפשפש במעשיו וכו'.

ענינים התלויים בדיבור

סימן רכה

פתיחת פה לשטן, אמירת לא עליכם, קללות

א. לא יפתח פיו לשטן (יו"ד סימן שע"ו בהג"ה) (א).

(א) כתב הרמ"א ביו"ד סימן ש"ז סעיף ב' לא יאמר אדם לא נפרעתי כפי מעשי או כיוצא בדברים אלו שאל יפתח פיו לשטן. ומאמר זה מוזכר בש"ס כמה פעמים. בברכות דף י"ט ע"א איתא ואומר רבון העולמים הרבה חטאתי לפניך ולא נפרעת ממני אחד מני אלף יהי רצון מלפני ה' אלקינו שתגדור פרוצותינו ופרצות כל עמך בית ישראל ברחמים, אמר אביי לא מבעי ליה לאינש למימר הכי דארשב"ל וכן תנא משמיה דרבי יוסי לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן, וא"ר יוסף מאי קראה שנאמר (ישעיה א') כמעט כסדום היינו, מאי אהדר להו נביא שמעו דבר ה' קציני סדום. ושם דף ס' ע"א ת"ר הנכנס לבית המרחץ אומר יהי רצון מלפניך ה' אלוקי שתצילני מזה ומכיוצא בו ואל יארע בי דבר קלקלה ועון ואם יארע בי דבר קלקלה ועון תהא מיתתי כפרה לכל עונותי, אמר אביי לא לימא אינש הכי דלא לפתח פומיה לשטן וכו'. והמהרש"א שם בח"א כותב דאביי חולק על הסיפא במה שאמר ואם יארע, אולם אינו חולק על הרישא דבבית המרחץ אדם ערום ממש וערום מן המצות כו' וגם קלקלה מן האור מצוי שם, וע"כ יש לאדם להתפלל ע"כ שבמקום סכנה זו לא יבא לידי הזכרת עון, והוא ממש תפילה. (וברש"ש שם הקשה דתמוה הנוסח של וידוי לשכיב מרע המבואר ביו"ד סימן של"ח בשם הרמב"ן, ואם אמות תהא מיתתי כפרה, ואולי דנטה למות שאני, אבל קשה מנ"ל לחלק הלא אמרינן לעיל בדף י' אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים). ובכתובות דף ח' ע"ב איתא אחינו המיוגעים באבל כו' רבים שתו רבים ישתו כמשתה ראשונים כך משתה אחרונים, אחינו בעל נחמות ינחם אתכם, אמר אביי רבים שתו לימא רבים ישתו לא לימא משתה ראשונים לימא משתה אחרונים לא לימא כו' לעולם אל יפתח פיו וכו'. (ברש"ש דייק דבשאר המקומות בש"ס שמעו דבר ה' הוא מאמר הנביא, ובכתובות י"ל דקאי על הקב"ה לנביא). וראה במועד קטן דף י"ח ע"א א"ל אי בדידיה הוה (פרש"י כלומר אילו היית אבל) מי מזלגלת ביה

ב. אסור לאדם להוציא מפיו דבר פורעניות על ישראל אפילו לומר אילו היה פלוני קיים כבר הָזָה בָּא או היה שולח מכתב (פר"ח, שו"ע הרב, קיצור שו"ע, כף החיים)(ב).

עוד מוזכר ענין זה בערוך השלחן סימן רל"ט סעיף ז', כף החיים (שם) אות ט"ז, ובבבן איש חי ש"ב פרשת פנחס אות י"ג. וראה להלן בסעיף הבא.

(ב) (חלקנו ענין זה של ברית כרותה לשפתים מסעיף הקודם שמדבר בענין אל יפתח ע"פ דברי המהרש"א הנ"ל). כתב הפר"ח ביו"ד סימן קט"ז סק"ט וכן צריך לזהר בכל כיוצא בזה כגון לומר אילו היה פלוני קיים היה שולח מכתב או כבר היה בא כדאמרין אל יפתח אדם פיו לשטן, ומביא ראיה לזה מהגמרות הנ"ל ומהא דכתובות דף ס"ב ע"ב: כפו מטתו שאילמלי יהודה קיים לא ביטל עונתו הואי כשגגה שיוצא מלפני השליט ונח נפשיה, ומסיים ומכאן ילמד כל אדם ק"ו בעצמו ותן לחכם ויחכם עוד. וכ"כ בשו"ע הרב הלכות שמירת גוף ונפש סעיף י"ב, קיצור שו"ע סימן ל"ג סעיף י"ד ובכף החיים יו"ד סימן קט"ז אות ק"ד. (וע"ע בהקדמת הזוהר, ובבראשית דף ח' ע"ב, וישלח דף קע"ה ע"א, ומקץ דף קצ"ה ע"ב). ובס' חסידים סימן תע"ט איתא כתיב שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו ראשי תיבות רמוז שמשון, שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו ברית כרותה לשפתים לכך אל יפתח אדם פיו לשטן וכו'. וצ"ע על המהרש"א (שהבאנו בהערה א') איך יכלכל דברי זקנו בספר חסידים.

וכתב החיד"א בברכי יוסף (בשירי שיריים סוף חיו"ד סימן קט"ז אות ה') עוד יחרד האיש ממה שארז"ל דלפי שמשו רבינו ע"ה אמר מחני נא לא נזכר שמו בפרשת תצוה, ואם למשה שמסר עצמו להציל ישראל עשה כו איזה רושם עאכ"ו להדיוט בדבר רשות, ובפירוש אמרו בזה דאפילו הדיוט בדבריו חובל ומזיק וע"כ שומר נפשו ירחק מקללות ולפתוח פה ודי בזה עכ"ל.

ובטעמי המנהגים (ליקוטים אות נ"ב בהג"ה) מביא מספר הברית ח"ש מאמר י"א וז"ל גם השוטים והקטנים מודיעים עתידות מאשר יבואו כמאמרם ז"ל (בבא בתרא י"ב ע"ב) א"ר יוחנן מיום שחרב בית המקדש ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לשוטים ולתינוקות, וזה בא מהארה אלקית עליהם והם אינם יודעים מאומה, אבל הנבונים והמשכילים יבינו, ואני הולך רכיל ומגלה סוד, אם ראה תראה ילדים משחקים ומצחקים באיזה חצר או רחוב בנושאי המטה וחלופיהן, ועל כתף ישאו איזה עץ ועליו דבר מה או ילד אחד מן החבורה ועונים ואומרים שזה מת, אזי בטח תדע שבאותו חצר או רחוב יהיה בר מינן. וכן אם צחקו הילדים כאילו מצילין מטלטלין מן הדליקה ובורחים מן השריפה, נאמנה תדע שכן יהיה באותו מקום או באותה שכונה. וכן אם ישחקו ויעשו חופה תדע שבאותה שכונה תהיה חתונה, ודעת לנבון ניקל להבין דבר מתוך דבר, עכ"ל.

ג. כשאדם מודיע צערו לחבירו צריך לומר לא עליכם (סנהדרין ק"ד ע"ב, כף החיים)(ג).

(ג) בסנהדרין דף ק"ד ע"ב לא אליכם כל עוברי דרך אמר רבה א"ר יוחנן מכאן לקובלנא מן התורה, ופרש"י כשאדם מודיע צערו לאחר צריך שיאמר לו. לא תבא זאת לך כמו שבאה אלי כי קשה הוא לשמוע שפעמים חוזרת עליו, והמקפיד על כך אין בו משום נחוש וכו'. ומובא בכף החיים יו"ד סימן קט"ז אות קצ"ב, והוסיף דה"ה בכל דבר שאינו טוב שאומר לפני חבירו צ"ל לא אליכם. (וע"ע בבבן איש חי ש"ב פרשת פנחס אות י"ג, ע"ש). שו"ר בירושלמי מט' שבת פ"ו ה"ה מן מה דלא אמר ר' יסא לא בטל המן יומו הוי הוא דהורי לשינא, ופ' בקרבן העדה לפי שלא אמר לא אליכם כדרך הקובלים לא נתבטל ממנו כאב שיניים לעולם.

עוד ארשום כמה הקפדות בענין זה: בפסקי תוספות למסכת מגילה אות ק"ד איתא אין לומר בחיי חכם כגון תלמיד חכם כשימות (וראה שם בהגה שבשולי הדף). בספר סגולות ישראל (השמטות, דף קכ"ה ע"ב) כתב שנוהרים מלומר ליתן מוצא במשתה החתונה כדי שלא לפתוח פיו לרעה דארז"ל בפ"ק דברכות ומוצא אני כו' את האשה זו אשה רעה ר"ל.

בתומר דבורה (מנהגי מרן החתם סופר) מנהגים פ"ב הערה ג' כתב כששמע שהרבנית מזיווג ג' קראה לאחד מילדיו שהיה בעליית הבית שיבא "למטה" הקפיד על לשון "למטה" וכו'. ברוב דרשות של מרן תמצא "לסיים בטוב" או "לסיים בדבר טוב", וכמו כן קפד בפרטי השנה ולא נמצא כתוב ממנו ז"ל שנת תק"ץ כ"א או שנת תקי"פ לפ"ק או מפורש תקצדי"ק לפ"ק, ובשנת תקפ"ח כתב תמיד פק"ח לפ"ק.

בדרכי חיים ושלוש סימן ר"כ מביא שהמנחת אלעזר הקפיד שלא יאמרו יברך וירפא את החולה רק פב"פ שהרי אחז"ל (שבת ל"ב ע"ב) לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה שאם יחלה אומרים לו הבא זכות ותפטר וכיון שאומרים "החולה" הרי מקיימין ומודים שהוא בחזקת חולה והרי צריכים להביא זכות וכו'. וע"ש בהערה א' שהיה נוהר ומוזהר שלא לומר על חולה שהוא מסוכן. ובסימן תשל"ט מביא שהקפיד בעשרת ימי תשובה שלא לומר "גמר טוב" דמחזי כקץ וסוף ח"ו (שהוא לשון גמר) רק לומר "גמר חתימה טובה", וכן הקפיד שלא להשיב "גם למר" שהוא לשון מרירות רק יאמר "גם אתם".

בקב הישר פ"א מביא מעשה באשה אחת שהיתה יושבת בין שאר הנשים והיו מספרות בענין הדין וחשבון שצריך כל אדם ליתן על מעשיו ואמרה אשה אחת בדרך צחוק כשאבוא לפני יום הדין וישאלו אותי למה עשית כך, אעשה עצמי איילת שלא אוכל להשיב ולא היו ימים מועטים עד שנעשית איילתית עד יום מותה עכ"ל.

ד. לא יקלל אדם את עצמו משום סכנה (ספר זכירה, כף החיים) (ד).
וכן לא יקלל את חברו כי אליו תשוב (שם) (ה).

ובספר חסידים סימן תע"ט כתב לא יאמר אדם לחבירו ולא לבניו תלך ותמיר, מומר יהיה. אחד היה רגיל לקרוא לבני אדם כשמדברים דברים שלא היו נראים לו (פגר) או פעמים אמר אתה עושה כמו כומר א"ל החכם לא יתכן כך לזרע ישראל שלא יתקיים בו או בזרעו לכך חדל לך. (ועי' חו"מ ת"כ סעיף ל"ח ברמ"א).

בשו"ת שאגת אריה החדשות סימן י"ז כתב השואל הר"ר יוסף דוד זינצהיים דמרגלא בפומייהו דאינשי כשרוצין לעשות בית הקברות חדש שאין גומרים הקנין עד שיהא ח"ו ב"מ מוכן לקבור שם, ולא ראיתי בשום ספר דבר מזה. אעפ"כ מנהג של ישראל תורה היא ואולי עושין ע"ד לא יפתח אדם פיו לשטן, וסימנא מילתא היא. אכן המחבר השיב לו דקפידה זו אין לה עיקר ודברי הבל הם עע"ש.

(ד) בספר זכירה (עניני קללות) כתב בשם הזוהר במדבר שלא יקלל עצמו משום סכנה. ובסי' שמירת הנפש אות רכ"ח מביא כן בשם השל"ה. ובכף החיים יו"ד סימן קט"ז אות ק"ה מביא מהחיד"א בס' צפורן שמיר (אות קצ"ח) דלא יקלל עצמו כי יש מלאכי חבלה הנקראים אוררי יום שעונים אמן ומעלין אותה אל הנחש למעלה כמ"ש בזה"ק.

ואציין כאן מה שמצאתי בספר החיים (להר"ר חיים ב"ר בצלאל אחי מהר"ל מפראג ז"ע) חלק ב' פרק ח' וז"ל בזה"ק (איתא) דרך הנושה הבא לקחת שאינו לוקח את הלוה עצמו למוכרו לעבד בשביל חובתו אא"כ אינו מוצא שום משכון בביתו הלוה. כך המשחית אינו רץ אחר האדם אא"כ אינו מניח אחריו זרע של קיימא אבל אם הניח אחריו זרע אותו זרע הוא משכון במקומו. ונראה שזהו שאומרים כל י"ב חודש כשהבן מזכיר את האב צריך שיאמר הכ"מ, שלכאורה היה נראה שאין זה אלא כמקלל א"ע בחנם, אבל לפמש"כ הזוהר א"ש לפי שהבן נותן א"ע משכון תחת אביו, וכל שנה כשיגיע יום שמת בו אביו הוא קצת בחשש סכנה מפני המשכון שנתבע לגבות עכ"ל.

(ה) בסנהדרין דף מ"ט ע"א איתא תהא לוטא ולא תהא לאטה ופרש"י נוח לך להיות מהמקוללים ולא מן המקללים לפי שסוף קללת חנם לשוב אל המקלל. ובספר זכירה (עניני קללות) מביא בשם המקובלים דכל הקללות שאדם מקלל לוקח השטן ומביא לפני הקב"ה בשעה שאדם בסכנה וע"ז אחז"ל אל יפתח פיו לשטן. ומובא ג"כ בכף החיים (שם). עוד מביא שם הכף החיים (אות ק"ו) דאיתא בהקדמת הזוהר דף י"ד ע"ב תלתא אינון גרמין בישא לגרמייהו חד מאן דלייט וכו'. עוד מצאתי בספר זכירה (עניני תפלה) אבל יש עונש גדול למרימים יריהם

ה. כשאדם מספר לחבירו איך שקילל את הנכרי לא יאמר לחבירו באותו לשון עצמו שאמר לנכרי, והיינו שלא יאמר לו "אמרתי לו ארור אתה" אלא יאמר "אמרתי לו ארור הוא" (ספר חסידים, כף החיים) (ו).

ו. מי שאינו קונה תכשיטין לאשתו והיא מקללת אותו הרי זה מביא לידי עניות (שבת ס"ב ע"ב) (ז).

בשבועת חנם או כשמקלל לחבירו, בא אליו עונש בקרוב כי המלאכים מקללין אותו ברמ"ח קללות ומיד רוח טומאה שורה על הידים.

איתא במגילה דף ט"ו ע"א אל תהא קללת הדיוט קלה בעיניך, ובמכות דף י"א ע"א איתא קללת חכם אפילו בחנם היא באה וקללת חכם אפילו על תנאי היא בא. ועמש"כ בזה בחדושי גאונים שבספר עין יעקב. ובספר זכירה (עניני קללות) כתב וכן אשה שמלקה לבנה תזהר מלהוציא קללה מפיה כי סכנה לולד, וכן לא ישמע קללה בשעה זו. ובאוצר י"ד החיים אות תרפ"ב מביא מפרקי דרבננו הקדוש דג' דברים ממעטין המזונות קול ומריבה וערוה וי"א אף המקלל יולדיו בפניו.

(ו) איתא בספר חסידים סימן תרל"ח לא אליכם כל עוברי דרך (איכה א' י"ב) שצריך אדם לכנות, אם ראובן יספר לשמעון אמרתי לאותו נכרי כך וכך הרפתיו ארור וקללתיו, לא יאמר לחבירו כאותו לשון עצמו שיאמר לשום אדם מישראל אמרתי לו ארור אתה עכ"ל. ובכף החיים יו"ד סימן קט"ז אות קצ"א ביאר דצריך לכנות ולומר אמרתי לו ארור הוא, וכן בכל דבר של קללה לא יאמר לנוכח נגד חברו כדאיתא בשבועות דף ל"ז ע"א.

(ז) איתא בשבת דף ס"ב ע"ב ג' דברים מביאין את האדם לידי עניות ואלו הן כו' ושאשתו מקללתו בפניו כו', אמר רבא על עסקי תכשיטיה (פרש"י שאינו רוצה לקנות לה), וה"מ הוא דאית ליה ולא עביד וכו'. (ובכל בו סימן קי"ח גרס שאשתו מקללתו ושותק אכן בחידושי הר"ן כתב והא דאמרין בכמה דוכתי מי שאשתו מקללתו בפניו והוא שותק אין חייו חיים מיירי בשאין מקללתו על עסקי תכשיטיה, א"נ על עסקי תכשיטיה ואין לו דבהא אין חייו חיים אבל אינו מביא לידי עניות).

[מג"ק: שמירת הגוף והנפש
כ"ק ב'
- הרב יוסף זימן איני]